

**ЕФЕКТЪТ НА ПЕПЕРУДАТА
(НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ОБРАЗА НА ИВАНКА
РУМЕНОВА ОТ „ПРЕСПАНСКИТЕ КАМБАНИ“
НА ДИМИТЪР ТАЛЕВ)**

Мария Костова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**THE BUTTERFLY EFFECT
(A CHARACTER STUDY ON IVANKA RUMENOVA FROM
DIMITAR TALEV'S NOVEL
„THE BELLS OF PRESPA“)**

Maria Kostova
Plovdiv University „Paisiy Hilendarski“

This study delves into the intricacies of one key character, Ivanka Rumeno-
nova, in the novel “The Bells of Prespa.” Emphasis is placed on her distinctive
traits, revealing socio-psychological and ideological nuances. The construction
of her character and its narrative functions within the novel's framework are ana-
lyzed. By juxtaposing Rumeno-
nova with other characters, it becomes evident that she occupies a pivotal role rather than a peripheral one. Furthermore, her socio-
economic status is scrutinized, along with the clash between her unconventional
behaviors and societal norms, a natural progression for any visionary within any
historical context.

Keywords: feminism, Enlightenment, historical novel, teacher, school,
equality

В романа „Преспанските камбани“ Д. Талев откроява една спе-
циална група герои, наречени „Учители народни“. Сред тях е и учи-
телката Иванка Руменова. Нейната роля е ключова за навлизането на
светските норми в преспанското общество, с други думи – с Руменова
са свързани някои от основните проблеми в тази част на тетралогията.
Обект на внимание в настоящия текст ще бъдат усилията на учител-
ката в процеса по разкрепостяване на съзнанието на преспанската об-
щност, в надмогването на консерватизма и сляпото следване на нор-
мите. За тази цел ще проследим интраперсоналната и интерперсонал-
ната характеристики на героинята и начина, по който те функциони-
рат в контекста на романовия свят.

Руменова се отличава най-вече с образованието си, с прогресив-
ните си идеи, с физическия си портрет и с особената си позиция и
функция в преспанската общност. Чуждестранното ѝ образование я

превърща във вдъхновяваща, прозорлива учителка. Със словото и действията си тя олицетворява идеята за независимост на личността – идея, поставена паралелно с идеята за национална независимост. Като всеки учител героинята първоначално също се сблъсква със съпротива от страна на учениците си (тук влиза и почти цялата преспанска общност, не само момичетата, нейни преки ученички), тоест трябва да преодолее инерцията и удобството на статуквото. Благодарение на далновидните си педагогически тактики тя проправя път за себе си и светските си виждания от периферията право към центъра на общността. И въпреки че накрая я напуска, личността на Руменова остава трайна диря в историята – но и във фолклора – на града.

Микросюжетите на всички герои извън Глаушевия род Александър Спиридонов всъщност вижда като „вариации на темата за свободата, чиито светли идеи неудържимо нахлуват в Преспа“ (Спиридонов/Spiridonov 2014: 23). Склонни сме да се съгласим с твърдението му, но не и с критическата метафора, която използва – идеята за свободата не „нахлува“ в Преспа, по-скоро бива поканена от самите преспанци. Става въпрос за поканата към Рафе от хората, които искат вдигнатата от тях църква да бъде украсена богато като тази в Скопие; за поканата към Райко Вардарски от Лазар Глаушев и гражданите, „обладани от ревност тяхното училище да застане между първите в страната“ (ДТ/ДТ); както и за поканата към Иванка Руменова от Райко Вардарски, повод за която е огромното му желание да угоди на изучилата се дотолкова Ния, че да осъзнава потребността на момичетата от образование.

Наблюденията на Спиридонов върху образа на учителката са в подкрепа на тезата му, че много герои от „Преспанските камбани“ са своеобразни идейни двойници на предшестващите ги герои от „Железният светилник“. Домовете на гъркоманите Немтурови и Брашнарови са сравнени с клетка, а Ния и Иванка Руменова – с птици. Авторът защитава разбирането си, че за тетралогията, както и за нашето Възраждане, не е характерен остър конфликт между поколенията. Конфликт се заражда между носителите на идеята за робството и героите, стремящи се към независимост, под каквато и да е форма (Спиридонов/Spiridonov 2014: 22). В изложението си обаче като представители на робската психика Спиридонов откроява все герои от старите Талеви поколения – Султана, Немтурови, цялото семейство Брашнарови, а и „столетния“ консервативен морал на саморегулиращия се народен организъм и на еснафите (Спиридонов/Spiridonov 2014: 23). В действителност свободололюбието на голяма част от героите често варира, защо-

то определящ фактор е не само поколенческата им принадлежност, а и взаимоотношенията между тях, личните им интереси и симпатии. Пример за това са Лазар и Райко Вардарски, които под въздействието на Ния уреждат организацията на девическото училище. Пример е и самата Ния с промяната във външния ѝ вид ведно с разбиранията ѝ за мястото на жената, които едва ли биха звучали толкова убедително без обаятелността на Иванка Руменова. Друго красноречиво доказателство е преспанската мътва, която запява нова, втора хорова песен, след като учителката от Шумен им демонстрира ползата от образованието на момичетата. Със сигурност обаче можем да приемем оценката на критика, че Талев „умее да намесва общочовешките гледни точки, когато разглежда по-частните въпроси за съдбата на един народ под робство“ (Спиридонов/Spiridonov 2014: 22).

Спиридонов забелязва, че идеите за свободата, саможертвата, героизма и митологизацията на героите сякаш не стоят на преден план, а се прокрадват зад „външния пласт на чудесно обрисуваното всекидневие на градеца“ (Спиридонов/Spiridonov 2014). Разбирането за свобода в четирилогията той обобщава като „правото на избор на своето лично щастие“ и свързва с него образите на Катерина и Ния, които на пръв поглед изглеждат твърде отдалечени от идеята за независимост, но всъщност олицетворяват именно нея. Редицата на тези героини той допълва с имената на Рафе, Стоян, Райко Вардарски, но и учителката Руменова. По неговите думи свободата за изследваната тук героиня означава „да мине през чаршията“, въпреки че току-що е пристигнала в града.

Ще се опитаме да аргументираме тезата, че дори и незначителните на пръв поглед жестове на Руменова всъщност са символно натоварени, че имат важно значение за разкрепостяването на Преспа и разширяването на светогледа на народа. В допълнение на това в образа на учителката е закодирана представата на Талев за възрожденската феминистка. При проучването си забелязахме консервативното предупреждение на в. „Родолобец“ от края на 19. век, че някои „учени-недоучени“ българки имат извънредните амбиции „да напуснат домовете и да завземат работи из канцелариите и дюкяните“, „да станат като парижанките **като пеперуди** да летят от къщите в людните улици, да се мяркат накитени из обществото, за да обайват и поразяват онези, които искат да ги владеят (мъжете). Никой вид пеперуди, които, прелъстени от светлината, се впускат в пламъка и загинват, не постъпват по-глупаво“ (Йовчев/Yovchev 1987: 8, почерн. е на авт.). Общото между анонимния профил на жената от статията и учителката

в „Преспанските камбани“ се вижда от пръв поглед; по-интересно е, че Галевата учена „пеперуда“, прелетяла „накитена из обществото“ от Шумен до Русия и после размахала крилете си по преспанската чаршия, наистина след това „прелъстена“ от „онези, които искат да я владеят“, нито загива, нито постъпва глупаво. Именно нейният полет и неговата значимост ще бъдат обект на анализ в настоящия текст.

Преди да пристъпим към самите характеристики на героинята обаче, е важно да отбележим една съществена особеност, отнасяща се до сюжетното развитие на героиня като Иванка Руменова, както и на Ния в „Преспанските камбани“, а и на Катерина в „Железния светилник“. От самата ѝ поява в Преспа на читателя са предложени два независими ракурса към учителката. Единият е на всевиждащия разказвач, а другият – на все така всевиждащата, но много по-освободена във въображението си общност. От пристигането на младата учителка в хана всяко нейно публично действие бива преувеличено и преиначено почти до неузнаваемост от жителите на града. С прецизността на исторически труд, но с много по-голям потенциал на въздействие „Преспанските камбани“ улавят склонността на българския народ преди Освобождението да раздава правосъдие на членовете си, като използва колективното мнение. Посредством сюжетната линия, свързана с Иванка Руменова, е проследен постепенният преход на колективистичното общество към индивидуализъм. Самата героиня е олицетворение на този преход, а значението ѝ за общността не се изчерпва с училището за момичета.

В „Бит и душевност на нашия народ“ Иван Хаджийски коментира същия феномен, наричайки го „думане“. „Думането“ представлява разговор, разпространяване на истории от битието на еснафа и утвърждаване на установените норми върху тези, които смеят да ги пристъпят: „Най-тежката и обикновена санкция срещу тези, които нарушаваха понякога правилата на патриархалния морал и не държеха в поведението си за това „какво ще кажат хората“, „що ке речи свето“, бе присъдата на общественото мнение“ (Хаджийски/Hadzhiyski 1974: 406). В исторически план, но и в плана на художествения текст хорските приказки на общността имат важна функция, защото те са тези, които изграждат система от неписани представи, възприятия и мнения – така масови, фикционални и нравоучителни, че наподобяват фолклорното творчество. В четирилогията примери за това са стаята на Райко Вардарски, която придобива специално символно значение; също разказът на Руменова за спасителката ѝ в Русия. Читателят вижда този разказ през няколко перспективи: в първоначалния си вариант

– както го е запомнила Руменова, а после – в романтизираната му „фолклорна“ преработка. Бихме могли да я наречем фолклорна, защото съчетава гледната точка на Руменова, след това преразказа на Вардарски, и накрая – чувствителността на малкия Василчо, който го разказва обратно на учителката:

Споменът на Руменова:

„Ще ви разкажа и за една бедна продавачка в едно малко дюкянче в Киев, която си остави дюкянчето, за да ме спаси от замръзване. Бях се загубила по улиците, а беше страшно студено. Отдалеч още ме забелязала, тя се спусна да ми помогне и още повече се загрижи, като видя, че съм чужденка. Прибра ме в една стаичка, разтърка ме, стопли ме, даде ми да пия чай. Тя се зае с мене като истинска майка и който знае какво значи руски студ, ще разбере какво добро ми направи, а дюкянчето ѝ стоя така цели два часа. Продаваше тя закуски и нищо не бяха ѝ откраднали, но тоя ден нищо не можа да спечели бедната жена“ (ДТ/DT).

Интерпретацията на общността:

„Учителят Райко ни разказваше за една бабичка в Русия... как е оставила дюкянчето си, за да спаси едно момиче, а то веќе замръзвало. Знайш ли – сви вежди детето, – знайш ли какъв студ хваща там! Руски студ!... И бабичката оставила дюкянчето си, за да спаси момичето. Спасила го тя, ама крадци обрали дюкянчето ѝ. Нищо, казала руската бабичка, аз не жая за дюкянчето“ (ДТ/DT).

Във втората интерпретация хиперболите („момичето веќе замръзвало“), реторичните въпроси и възклицания („знайш ли какъв студ хваща там! Руски студ!“), мелодраматичната развръзка („крадци обрали дюкянчето ѝ“), стоическият хуманизъм на главната героиня („нищо, ..., аз не жая за дюкянчето“) демонстрират наклонностите на общността да си доизмисля, да идеализира, да разказва и преразказва истории, които не принадлежат на самата нея. Това са само част от примерите за истории, витаещи из Преспа и придобили собствен живот до такава степен, че биха могли да се нарекат самобитен преспански фолклорен цикъл.

В „Оптимистична теория за нашия народ“ Иван Хаджийски твърди, че темите на разговор са все „върху известни на всички неща“ (Хаджийски/Hadzhiski 1997: 89). Устойчивостта или развитието на тези теми предопределят относителната независимост на обществото. По думите на И. Кант „просвещение е изходът на човека от непълнолетието, което той сам си е причинил. Непълнолетие е невъзможността да се ползваш от разсъдъка си без ръководството на някой друг“ (Кант/Kant 1984: 75). Времето на развитие на тетралогията съвпада с

началото на Българското възраждане, термин, който по ред причини се използва за зависимите европейски страни вместо термина „Просвещение“. Заедно с общественото мнение в „Преспанските камбани“ са вплетени и първите белези за пълнолетие на народа; това се случва точно с появата на Руменова, която успява да събуди общността до толкова, че да стане постоянна тема за разговори, но и нещо повече – да разшири обхвата на тези разговори. Самокритичното заключение на Ния, че „езиците ни работят повеќе, от колкото трябва“ е съпроводено с искреното и находчиво наблюдение, че „такива сме си ние преспанци, като видим нещо, което не сме виждали“ (ДТ/ДТ).

Такова „чудно нещо“ е младата, образована, сериозна, горда жена, пътуваща сама, която впрочем е описана не на последно място и като „хубава“ (ДТ/ДТ). В текста има достатъчно доказателства, че учителката още преди идването си е осъзнала значението на образа си за пред хората. Най-ярък пример е споменът ѝ за пансиона в Русия, който извиква пред семейството на Лазар Глаушев: за руските ѝ съученички, „хубави и добри като ангели“ (ДТ/ДТ), и за влиянието на внушителната ѝ учителка – „Не можехме да ѝ се нагледаме, не можехме да ѝ се наслушаме. Колкото беше умна, толкова беше и хубава“ (ДТ/ДТ); „колко хубава беше тогава и горда“ (ДТ/ДТ). В разказа на Руменова прави впечатление същата склонност да идеализира чуждите земи и хората им, но и начетеността ѝ и умението ѝ да въздейства на слушателите си.

Архетипният образ на учителя е неразривно свързан с този на твореца. Ако си позволим да погледнем на учителката като на своеобразен творец, ще видим, че тя целенасочено изгражда героите си по калокагатийния модел, придава им романтическо обаяние и включва дори библейски алюзии (съученичките ѝ са „като ангели“, а учителката ѝ е издигната едва ли не в мъченица); а светът, от който самата тя се завръща, е необятен, чужд, широк. Използваните въздействени стратегии в речта на Руменова извеждат на преден план изострената ѝ чувствителност към външните знаци, с които хората говорят за себе си, за идеалите и принципите си. Тази чувствителност дава отражение в собствения ѝ външен вид и поведение. Възгледите ѝ, че учителството е призвание и „участ“, тоест – нейна неизменна същност, а не само професия, обясняват възможностите ѝ да променя цялата заобикаляща я среда не само в рамките на двете класни стаи в Немтуровия дом, а и извън тях. Читателят наблюдава как умът на учителката изгражда нейната личност, облича я, подбира думите ѝ и я води из Преспа с цел да я направи така интригуваща и необикновена, че малкият човек от

градчето да не може да спре да говори за нея – и говорейки за нея, вече да не бъде толкова малък.

Във време, в което битието на общността се е определяло от неписани, но всеизвестни и неизменни норми, учителката с такт и известна грация престъпва тези вечни и непоклатими обичаи и първата ѝ крачка е по преспанската чаршия. По този повод Ния предвижда, че „сега цела Преспа ще се разбуни като подплашена“ (ДТ/ДТ), и се оказва права. А. Спиридонов отбелязва, че постъпката ѝ е „скандализиране на нравите в градеца, предизвикателство към еснафския морал“ (Спиридонов/Spiridonov 2014: 24). Това предизвикателство към жителите е дали ще успеят да концептуализират и да приемат сред себе си жена с личностни качества, които те намират едновременно и за любопитни и привлекателни, но и за заплашителни.

По време на епизода с минаването по чаршията преспанци мълчат и си мислят как учителката е „млада, хубава жена, дигнала гордо глава“ и „гледа строго пред себе си“, а също, че е „чудно нещо“, „млада, хубава, силна“ (ДТ/ДТ). След минаването през чаршията в общината мнението за Руменова е почти изцяло пренебрежително, осъдително и подвластно на суеверия и стереотипи: „Жените са от дявола... Дето влезе жена...“, „най-недостойните люде“, „некаква си учителка“, „коя честна и праксанд жена ще тръгне посред бел ден из чаршията и да я задирят пияните турци“, „кой знай откъде дошла“, „това могат да правят само развалени жени“, „не я знайме ни откъде иде, ни що е и как е“, „безсрамна жена“ и други подобни предразсъдъци (ДТ/ДТ). След избухването на Вардарски Лазар се застъпва за учителката със следните думи: „Да се освободиме веке от тоя черен и тъмен дух. Тя, учителката, смело ни дава пример. Затова тръгнах и аз с нея“ и с реторичния въпрос „Да не мислите, че такава учителка ще остане без работа, секой град ще се надпреварва за нея“ (ДТ/ДТ).

Важни качества на Руменова са гордостта, смелостта и независимостта ѝ, правят впечатление също така чуждото, непознатото и мистериозното у нея, познанията ѝ за чуждата култура. Всичко това обаче може да изглежда и плашещо за другите. А. Спиридонов твърди, че главен компонент на психологията на робството е страхът. От споменатите примери ясно виждаме, че амбивалентното отношение на града към новата учителка е същото, каквото е и към желанието му за независимост – характеризира се със смесица от трепет и боязън.

Постепенно народопсихологическият сеизмограф на Талев отчита знаците за настъпващата промяна. И Лазар, и Райко Вардарски обръщат внимание върху консерватизма на преспанци: „Такива сте

сички: старOVERци. Живеете, както сте живели от паметта на века, по некакви старовременски закони. Това може, онова не може! Нищо да не се променя, сакън — да не се изкриви нещо, че смърт имало! [...] Сички! Даже и Глаушев [...] Може би вие схващате, че не може да се живее в черупка, но и вие се боите...“ (ДТ/ДТ). Според И. Хаджийски „думането на народа не можеше да съдържа нещо повече от живота му, защото беше негов израз“ (Хаджийски/Hadzhiski 1997: 89). Въпреки това твърдение в „Преспанските камбани“ ситуацията е различна: в процесите на формиране и промяна на мнението на града относно провокативната стъпка на Руменова виждаме как се прокрадват проблемът за предразсъдъците и суеверията, темите за правата на жените, за героизма, за образованието. Истина е, че в нито един момент тези въпроси не са наречени с конкретните им имена, но това не променя факта, че благодарение на героинята те се превръщат в част от колективното съзнание.

Д. Талев интерпретира динамичния ход на историята чрез личните драми на своите майсторски изградени образи. На първо място, това са членовете на Глаушевия род, но макар да не задълбава в подробни анализационни наблюдения, критиката е единодушна, че не толкова важни за развитието на сюжета са героите учители. Несъмнено е полезно да разглеждаме Преспа от романа като диорама, умалена схема на една държава в критичен исторически период, а учителите — като обобщаващ образ на младата интелигенция. Но ако се осмелим да прочетем „Преспанските камбани“ извън очакваното за него — исторически роман, ще видим, че и като учебник по методика на образованието текстът е все така ценен. С известна доза песимизъм и стоицизъм е решен методическият казус за първоначалната апатия на учениците; предложени са примери за дипломатични педагогически маневри; в основата на всичко това е заложена идеята за качественото образование като израз на свободния избор на личността.

В критиката с основание се е наложило мнението, че „Преспанските камбани“ са църковните камбани, които Райко Вардарски бие по подобие на друг, белязан от болестта си и от съдбата герой, Квазимодо на Юго. Камбаните някак отстранено и отвисоко наблюдават и известяват за най-съществените промени в битието на градеца, досущ като „Камбаните“ на Едгар Алан По. Бихме искали обаче да разширим представата за камбаните на Преспа — и кодът на заглавието със сигурност го позволява — може би те са не само църковните камбани, но и училищните; може би това са дори камбанките, които навремето

са връзвали на „лудите“, за да ги следят. Нима преспанци не наричат безумие това, което за двамата учители е дързост и самоотверженост?

В образи като Руменова Талев е закодирал генезиса на големите исторически процеси. Първите стъпки на учителката в Преспа предизвикват вълни сред населението, подобно на пеперуда, която едва доловимо размахва крилете си, а ефектите от това са широкоизвестни.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Йовчев/Јovchev 1987: Йовчев, И.** Ролята на жената при градение домъ. // *Родолубец*, 1987, № 2, 7 – 8.
<<http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-pe/?id=7812>>, 13 септември 2023. [Јovchev, I. Rolyata na zhenata pri gradeniedom. // *Rodoljubec*, 1987, № 2, 7–8.
<<http://digilib.nationallibrary.bg:8082/show-pe/?id=7812>>, 13 September 2023.]
- Кант/Kant 1984: Кант, И.** Отговор на въпроса: „Що е Просвещение?“ // *Философска мисъл*, 1984, №12, с. 75. [Kant, I. Otgovor na varprosa: “Shto e Prosveshthenie?” // *Filosofska misal*, 1984, № 12.]
- Спиридонов/Spiridonov 2014: Спиридонов, А.** *Димитър Талев*. Варна: Славена, 2014. [Spiridonov, A. *Dimitar Talev*. Varna: Slavena, 2014.]
- Хаджийски/Hadzhisky 1974: Хаджийски, И.** *Бит и душевност на нашия народ*. София: Български писател, 1974. [Hadzhisky, I. *Bit i dushevnost na nashiya narod*. Sofia: Balgarski pisatel, 1974.]
- Хаджийски/Hadzhisky 1997: Хаджийски, И.** *Оптимистична теория за нашия народ*. София: Отечество, 1997. [Hadzhisky, I. *Optimistichna teoriya za nashiya narod*. Sofia: Otechestvo , 1997.]

ИЗТОЧНИЦИ

- ДТ/DT:** Д. Талев. *Преспанските камбани*. София: Захарий Стоянов, 2008. [D. Talev. *Prespanskite kambani*. Sofia: Zahariy Stoyanov, 2008.]